

KADOC

Documentatie- en onderzoekscentrum
voor religie, cultuur en samenleving
Interfacultair centrum K.U.Leuven

NIEUWSBRIEF

01|02|03|04|05|06|07|08|09|10|11|12|2004

U leest? U reageert!

De nieuwe vormgeving van de *Nieuwsbrief* en de lancering van de *e-Nieuwsbrief* bleven niet onopgemerkt. We ontvangen regelmatig, veelal positieve reacties op hun inhoud en vorm. De oproepen die we langs die weg verspreiden, bv. naar informatie of documentatie over de volkstuinbeweging in Vlaanderen, leverden al talrijke signalementen op. We danken onze lezers daarvoor van harte. Het bewijst dat we via de nieuwsbrieven met hen een echte dialoog kunnen aangaan.

Soms komen er ook inhoudelijke bemerkingen of correcties. Zo situeerden we in het artikel over het regionalisme als architectuurtaal (*Nieuwsbrief* 03-04/2004) Flor van Reeths villa's verkeerdelijk in Boechout en niet in Mortsel. In een reactie op het artikel over het erfgoed van de kerkkritische christenen in Vlaanderen (*Nieuwsbrief* 05-06/2004) wenste het Thomas More-genootschap te benadrukken dat het de conciliebesluiten van Vaticanum II steeds trouw verkondigt, zowel inzake liturgie als op het vlak van ethiek.

Uw reacties blijven welkom, maar dan moet u natuurlijk onze nieuwsbrieven ontvangen. Door technische problemen is er bij de verzending van de vorige *Nieuwsbrief* (05-06/2004) echter één en ander misgelopen. Een aantal van onze 'abonnees' kregen geen exemplaar in de bus, waarvoor onze excuses. Zij kunnen telefonisch (016 32 35 00) of via e-mail (sabine.vanreybroeck@kadoc.kuleuven.ac.be) met ons contact opnemen.

Werkten mee aan dit nummer / Lieve Claes / Annelies Cousserier / Jan De Maeyer / Carine Dujardin /

Peter Heyrman / Magda Pluymers / Luc Vints

Vormgeving / Alexis Vermeylen

Druk / Peeters, Herent

Verschijnt tweemaandelijks / wordt op aanvraag kosteloos toegezonden

Kantoor van afgifte / 3000 Leuven 1

Verantwoordelijke uitgever / Emiel Lamberts / Schoonzichtlaan 52 / B- 3020 Herent

KADOC / Documentatie- en onderzoekscentrum voor religie, cultuur en samenleving

Adres / Vlamingenstraat 39 / B - 3000 Leuven

Telefoon / 016 32 35 00

Fax / 016 32 35 01

E-mail / postmaster@kadoc.kuleuven.ac.be

Internet / <http://www.kadoc.kuleuven.ac.be>

Giften voor KADOC / kunnen worden overgemaakt op reknr. 432-0000011-57 van de K.U. Leuven met vermelding 'gift KADOC TQO-MECEN1-P3610'. Vanaf 30,00€ wordt een fiscaal attest bezorgd.

Illustratie cover: de Belgische school van pater Alfred Debast, redemptorist, in Clapham (Engeland), uit het archief van de redemptoristen.

- 4 Living with History
Internationaal symposium over naoorlogse wederopbouw
- 5 Toen Belgen asielzoekers waren
- 7 Kerk, katholieken en joden, 1920-1950
Nederlands-Vlaamse studiedag
- 10 "Naar den Akker"
Onderzoek naar volkstuinen in Vlaanderen
- 14 Rome en de religieuze instituten in West-Europa
Conclusies van een boeiend colloquium

4	5	7
10	10	14

Living with History Internationaal symposium over naoorlogse wederopbouw

Van woensdag 1 tot zondag 5 september 2004 organiseert KADOC in samenwerking met het Raymond Lemaire International Centre for Conservation van de K.U.Leuven het derde internationale restauratiesymposium onder de titel "Living with History 1914-1964". De wederopbouw na de Eerste en de Tweede Wereldoorlog staat centraal.

KADOC is al jaren actief op het vlak van de geschiedenis van de monumentenzorg en de restauratiepraktijk. Dat onderzoek startte in het verlengde van de studie van de neogotiek, waaraan verscheidene colloquia en publicaties werden gewijd. De eerste twee restauratiesymposia behandelden de negentiende eeuw en beperkten zich tot België en Nederland. Het eerste symposium vond plaats in Leuven in september 1996. Het bestudeerde de negentiende-eeuwse restauratiepraktijk en de actuele monumentenzorg. Het tweede symposium in Enschede in 1999 spitste zich toe op de actuele problemen, concepten en praktijk in beide landen met betrekking tot de monumentenzorg van negentiende-eeuwse architectuur onder de titel "Neostijlen in de negentiende eeuw. Zorg geboden?". Beide colloquia werden georganiseerd in samenwerking met het Nederlandse Cuypersgenootschap en de diensten Monumentenzorg van de twee landen. De handelingen werden uitgegeven in de reeks KADOC-Artes.

Met het derde symposium wordt de sprong naar de twintigste eeuw gemaakt en wordt de bestudeerde regio verruimd tot West-Europa. "Living with History" wil een bijzonder aspect van de ontwikkeling van de monumentenzorg in de vorige eeuw aan bod laten komen, nl. de verwoestingen tijdens de twee wereldoor-

logen en de rol van de monumentenzorg in de naoorlogse wederopbouw in België, Frankrijk, Duitsland, Groot-Brittannië en Nederland.

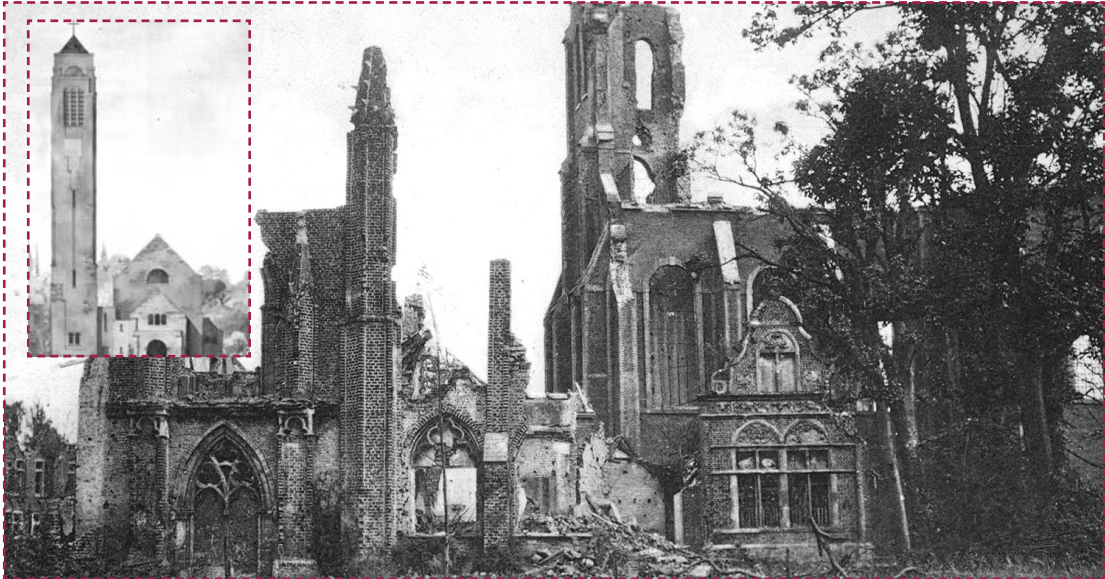
Het symposium is voorbereid door de subgroep Living with History van de KADOC-onderzoeksgemeenschap Culturele Identiteit, Wereldbeeld en Architectuur in West-Europa, 1815-1940. De onderzoeksgemeenschap is sedert 2002 erkend en betoelaagd door het Fonds voor het Wetenschappelijk Onderzoek (FWO) - Vlaanderen.

Het colloquium vindt deels plaats in Leuven, deels in Ieper. Naast de lezingen zelf, met sprekers uit 6 West-Europese landen en uit Noord-Amerika, zijn er tevens twee 'seminaries op locatie' voorzien. Op vrijdagmiddag zijn er vier parallelle excursies in en rond Ieper, verzorgd door de staf van het In Flanders Fields Museum. Op zondag worden twee belangrijke sites in Noord-Frankrijk bezocht.

Het doel van het symposium is een status quaestionis op te maken van de oorlogs- en naoorlogse geschiedenis van de monumentenzorg. Bovendien wil het de bijzondere ontwikkeling ervan confronteren met de algemene evolutie van de architectuur. Meer bepaald zal de specifieke rol worden onderzocht van monumentenzorgers, erfgoedinstellingen en overheden in het geheel van de wederopbouw én van architecten en monumentenzorgontwerpers.

Magda Pluyms

Illustratie: de verwoeste kerk en pastorie van Zonnebeke, met als 'inzet' het ontwerp van Huib Hoste voor een nieuwe kerk na de oorlog.

Oorlogen hebben niet alleen materiële gevolgen, zoals de verwoesting van dorpen en steden. Ze treffen in de eerste plaats mensen, militairen én burgers. Die vinden de dood of dragen voor altijd de fysieke en psychische letsels ervan. Vaak moeten ze op de vlucht slaan en hun vertrouwde omgeving, hun hebben en houden achterlaten. Dat gebeurt ook vandaag, maar dan ver weg. Wij worden er alleen op televisie mee geconfronteerd.

Nochtans is het nog maar tachtig jaar geleden dat ook vele landgenoten, ongeveer een kwart van de bevolking, België verlieten voor het oorlogsgeweld. Zij zochten hun heil in Frankrijk, Nederland of overzee in Engeland. Die exodus wordt nu in het Ieperse In Flanders Fields Museum gereconstrueerd met aangrijpende brieven en dagboekfragmenten, foto's en films. Die brengen het verhaal van de vlucht, de opvang in tentenkampen en barakken, de inzet van liefdadigheidsorganisaties voor die "poor little Belgians". Ze vertellen hoe het dagelijks leven zo goed en kwaad als mogelijk zijn

gang ging.

Daarvoor zijn de samenstellers van deze indringende tentoonstelling ook op KADOC komen aankloppen. Zij vonden allerlei documenten in het archief van de redemptoristen, die als aalmoezeniers de Belgische vluchtelingen bijstonden. Het archief bevat bv. foto's van kinderen die in het buitenland hun communie deden of er naar school gingen, bidprentjes van landgenoten die er overleden, boekjes en persknipsels waarin Belgen ter sprake komen. Of hoe het archief van een congregatie als die van de redemptoristen meer kan bieden dan strikt religieuze of intern-organisatorische informatie. In tegenstelling met wat velen denken, legt het niet zelden onvermoede aspecten van het apostolaat en van het maatschappelijke leven in het algemeen bloot.

De tentoonstelling "Vluchten voor de oorlog" loopt nog tot 22 augustus. Meer informatie vindt u op www.inflandersfields.be.

Luc Vints

Beknopt programma van “Living with History”

1/9, LEUVEN

Introductiesessie

Jan De Maeyer, Luc Verpoest,
Nicholas Bullock

2/9 EN VOORMIDDAG 3/9, LEUVEN

Erfgoed en/in oorlog

Architectuurgeschiedschrijving en haar politiek gebruik voor en tijdens de wereldoorlogen
Marnix Beyen, Alice Thomine

Monumentenzorg tijdens WOI en WOII
Hartmut Frank, Pieter Uyttenhove

Naoorlogse monumentenzorg en wederopbouwconcepten en -praktijken

Herstellen van oorlogsschade
Daniële Voldman, Patrice Gourbin,
Arjen Looyenga

Traditionalisme na WOI in een moderniserende wereld
Benoît Mihail, Leen Meganck

Laat-modernisme na de Tweede Wereldoorlog en de herontdekking van traditie, geschiedenis, erfgoed
Paolo Scrivano, Gilles Ragot, Francesca Rogier

NAMIDDAG 3/9 EN 4/9, IEPER

Seminarie op locatie in Ieper en omgeving Keuze tussen vier excursies

Onderzoeksseminaries

(Post)universitaire onderzoekers kunnen papers brengen over (1) de wederopbouw na de Eerste en de Tweede Wereldoorlog en zijn ideologische dimensies, (2) erfgoed en moderniteit en (3) erfgoed en oorlog vandaag.

Naoorlogse monumentenzorg en wederopbouw herzien. Europa (her)opbouwen in de 21ste eeuw

Eerste conclusies
Nicholas Bullock

Evaluatie van naoorlogse monumentenzorg en -wederopbouw als recent erfgoed
Marieke Kuipers, Gaby Dolff-Bonekamper,
Jo Braeken

Lessen uit de geschiedenis
Andrea Bruno, Jukka Jokilehto

Slotwoord

Luc Verpoest

5/9

Seminarie op locatie in Frankrijk

Bailleul en het Historial de la Grande Guerre in Péronne

Het gedetailleerde programma en inschrijvingsformulier vindt u op het web (www.kadoc.kuleuven.ac.be); u kan ook een folder aanvragen bij Magda Pluymers (magda.pluymers@kadoc.kuleuven.ac.be) of telefonisch op 016 32 35 00.

Kerk, katholieken en joden, 1920-1950

Nederlands-Vlaamse studiedag

Elk academiejaar organiseert KADOC de multidisciplinaire seminariecyclus “Religie en Samenleving, 1750-2000”. Telkens wordt een binnen- of buitenlandse onderzoeker uitgenodigd om enkele stellingen voor te leggen die niet alleen historisch, maar ook interdisciplinair relevant zijn. Een van de seminars wordt opgevat als een (Nederlands-Vlaamse) studiedag. Op woensdag 12 mei 2004 verzamelden in Leuven enkele onderzoekers om te reflecteren over de relatie van de katholieke Kerk en gemeenschap met het jodendom in de periode 1920-1950.

De gedachtewisseling op de studiedag maakte al snel duidelijk dat dit gevoelige onderwerp tal van facetten telt. Een zorgvuldige analyse dringt zich op, wil men over de kwestie in meer dan in algemene termen uitspraken doen en tot een echt historisch begrip komen. Na de verwelkoming door Jan De Maeyer gaf dagvoorzitter en medeorganisator Theo Salemink (K.T.Utrecht) in zijn inleidende referaat een goed historisch overzicht van het langdurige maatschappelijke debat dat sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog wordt gevoerd over de houding van de katholieke Kerk in de schaduw van de Shoah. Nadat in een eerste fase (1945-1963) de Kerk veelal werd geportretteerd als een van de slachtoffers van het nazisme, werd zij vanaf ca. 1963 zelf het voorwerp van beschuldigingen. In dat jaar publiceerde Rolf Hochhuth het toneelstuk *Der Stellvertreter*, een felle aanval op het naar zijn mening moedwillig en laf zwijgen van paus Pius XII (1939-1958) en de morele medeverantwoordelijkheid van de katholieke Kerk voor de jodenvervolgung. In zijn spoor bleven diverse auteurs tijdens de volgende decennia wijzen op de weifelende houding van paus Pius XII en op zijn

vermeende antisemitische en zelfs nazistische sympathieën.

Andere onderzoekers waren genuanceerder: ze wezen op de stellingname van de katholieke Kerk, bv. in de encycliek *Mit Brennender Sorge* (1937), benadrukten de geringe beleidsruimte van de kerkelijke verantwoordelijken en suggereerden dat die om erger te voorkomen afzagen van publieke protesten tegen de door de nazi's gepredikte rassenhaat, het vervolgingsbeleid en de deportaties. Ook kon men niet voorbijgaan aan de talrijke individuele en collectieve voorbeelden van katholieke solidariteit met joodse burgers en families.

Terminologie

Alle historici waren het erover eens dat er verfijnder onderzoek nodig is voor een echt begrip van de houding van de katholieken tegenover het jodendom in de jaren 1930. In de werken van Olaf Blaschke werd geponeerd dat er vanaf het midden van de negentiende eeuw een structurele band bestond tussen antisemitisme en het katholieke ultramontanisme. Antisemitisme was volgens hem een endogeen, constitutief ideologisch bindmiddel voor het ultramontaanse katholicisme, een stroming gekenmerkt door een dogmatische en dualistische visie op mens en samenleving. Het moderne, raciale antisemitisme sloot naadloos aan bij het traditionele, religieuze anti-judaïsme. Zijn visie werd aanzienlijk genuanceerd in de werken van de Zwitserse historicus Urs Altermatt. Die erkende dat er inderdaad continuïteit is te bespeuren, maar dat de kerkelijke hiërarchie de raciale theorieën herhaaldelijk veroordeelde als een “nieuw heidendom”. De ambivalente houding tegenover het antisemitisme weerspiegelt

louter de tweeslachtige visie van de katholieken op de moderniteit.

De aangebrachte nuances maakten ook duidelijk dat de in het debat gehanteerde terminologie scherp moest worden gesteld. Er zijn bovendien grote verschillen tussen anti-judaïsme, religieus, economisch, sociaal-politiek, en raciaal antisemitisme. Salemink wees erop dat de wat ongelukkige archiefpolitiek van het Vaticaan, met bv. de onvolledige publicatie van relevante archiefstukken in 1965, het historische debat niet ten goede kwam. Hij waarschuwde ook voor een te reductionistische benadering van het onderzoek, met een disproportionele aandacht voor de antisemitische denkbeelden in de katholieke gemeenschap en voor de rol van de kerkelijke leiding, in het bijzonder van Pius XII.

Interbellum

Dat de katholieke gemeenschap, en dus ook haar denkbeelden, allerminst als een monolithisch geheel kunnen worden benaderd, bleek ook uit de uiteenzettingen van Jan Ramakers (K.U.Nijmegen) en Lieven Saerens (Soma-Algemeen Rijksarchief) over de houding van Kerk en katholieken vs. joden in respectievelijk Nederland en België tijdens het interbellum. Ramakers maakte o.m. duidelijk dat (de meerderheid van) het verzuilde katholicisme in Nederland hoegenaamd geen antisemitische denkbeelden aankleefde. Louter een minderheid van reactionaire katholieken bediende zich van de toen opgang makende conspiratietheorieën in het kader van hun machtspolitiek.

Saerens onderlijnde o.m. dat de anti-joodse gevoelens van de Belgische katholieke bevolking en de kerkelijke hiërarchie meer gericht waren tegen de linkse (communistische) dan tegen de traditionele, religieuze joden. Het antisemitisme in Vlaanderen tijdens het interbellum vond zijn voedingsbodem in een

gevaarlijke mix van traditioneel katholiek anti-judaïsme en fervent nationalisme. Toch kan het allerminst worden bestempeld als determinerend voor de katholieke identiteit.

Naoorlog

In de hierboven opgesomde uiteenzettingen stond de vooroorlogse periode centraal. Tijdens de namiddagssessie schetsten Pieter Lagrou (ULB) en Lieve Gevers (K.U.Leuven) een beeld van de joodse gemeenschappen in Europa én van hun verhouding met de katholieke Kerk na de Tweede Wereldoorlog. Lagrou wees op de persistentie van anti-joodse denkbeelden in de West-Europese samenleving, maar constateerde toch dat het antisemitisme eerder perifeer kan worden genoemd. In vergelijking met Nederland werden er tijdens de oorlog minder Belgische joden omgebracht (40%) en kozen de overlevenden ook in mindere mate voor emigratie. De vooroorlogse demonen werden echter niet helemaal bedwongen, aldus Lagrou.

Gevers onderzocht op haar beurt de houding van enkele Vlaamse katholieke intellectuele tijdschriften (zoals *Kultuurleven* en *Streven*) en constateerde tijdens de jaren 1950 een duidelijke, op verzoening en dialoog gerichte opening naar het judaïsme. Na het verschijnen van de eerste beschuldigingen aan de kerkelijke hiërarchie in de jaren 1960, verkilden de relaties opnieuw. Maar de dialoog werd wel verdergezet. De Vlaamse katholieke intellectuelen erkenden bovendien dat het religieuze anti-judaïsme wel degelijk een voedingsbodem had geboden voor de excessen in de jaren 1930.

Illustratie: de zusters van Barmhartigheid van Ronsevingen tijdens de Tweede Wereldoorlog joodse kinderen op. In deze groep zitten er vijf, van wie er één is geïdentificeerd: naast de zuster op de eerste rij zit, met het ronde voorwerp, Albert Mydlarz, toen in de school gekend als Albert Maertens.

Chenaux

De complexiteit van het onderwerp en het belang van de historische nuance bleken ook uit het referaat van Philippe Chenaux, "Le Saint-Siège et la question juive sous les pontificats de Pie XI et de Pie XII", dat diezelfde avond plaatsvond. De Zwitserse historicus, die in 1994-1995 als fellow aan KADOC was verbonden en nu hoogleraar is aan de Universiteit van Lateranen (Rome), was ingegaan op de uitnodiging van het centrum om de resultaten van zijn studiewerk in de recent opengestelde Vaticaanse archieven toe te lichten. In een boeiend betoog bracht Chenaux een heldere en genuanceerde analyse van de Vaticaanse politiek aangaande de kwestie. Hij maakte daarbij duidelijk dat diverse groepen, krachten, factoren en zelfs toevalligheden een rol speelden. Hij besprak in detail de veroordeling van de Vrienden van Israël in 1928 en de verregaande plannen van Pius XI (1922-1939) voor een helaas niet gepubliceerde "Syllabus tegen het racisme" (1934-1938).

Het is nog te vroeg om over de politiek én het stilzwijgen van Pius XII een eindoordeel te vellen. Diverse factoren dienen in rekening te worden gebracht. Chenaux onderlijnde terecht dat de neutralistische houding van Pius XII in grote mate was ingegeven door de ervaringen en de mislukte bemiddelingspogingen van het Vaticaan tijdens de Eerste Wereldoorlog. De spreker wees ook op de vrees van Pius XII voor het bolsjewisme, zijn ervaringen met het gewelddadige en irrationele karakter van het nazisme, zijn gebrekkige informatiebronnen, zijn hoge opvatting van het pastoraal ambt en zijn bekommernis om zoveel mogelijk mensenlevens te redden.

De handelingen van deze KADOC-studiedag worden in 2005 gepubliceerd als een themanummer van het Belgisch-Nederlandse tijdschrift *Trajecta. Tijdschrift voor de studie van het katholiek leven in de Nederlanden*. Het onderzoek van Chenaux vond een weerslag in zijn boek *Pie XII. Diplomate et pasteur* (Parijs: CERF, 2003; ISBN 2 204 07197 8).

Peter Heyrman

“Naar den Akker”

Onderzoek naar volkstuinen in Vlaanderen

Op het eerste gezicht misschien verbazingwekkend, maar volkstuinen zijn verrassend actueel. Lange wachtlijsten, recente aandacht in de pers en volkstuinters die zich hardnekkig verzetten tegen bouwpromotoren, illustreren duidelijk hun hernieuwde populariteit. In het kader van het Museum van de Vlaamse Sociale Strijd, een initiatief van de provincie Oost-Vlaanderen, bereidt KADOC tegen 2006 een publicatie en tentoonstelling voor rond volkstuinen en het Werk van den Akker.

Het fenomeen van de arbeiders- of volkstuinen ontwikkelt zich naar het voorbeeld van de middeleeuwse ‘coelghaerden’ en kent een explosieve groei in de negentiende eeuw. Ontstaan in een rurale samenleving, evolueert het dan tot een typisch stedelijk verschijnsel. Door de industrialisatie stelt de sociale kwestie zich scherp: de plattelandsvlucht en de massale proletarisering ontwortelen de traditionele rurale structuren. Stilaan worden de elites zich bewust van de noodzaak van een doortastende en efficiënte sociale politiek. De volkstuinen zijn een van de vele instrumenten daartoe.

Tuinen als ‘volksverheffing’

Voor de fabrieksarbeider in loondienst betekent zo’n tuintje in de eerste plaats een zekere mate van economische onafhankelijkheid. De zelfgeeelde aardappelen, groenten en fruit zijn een welkome en vaak noodzakelijke aanvulling op het gezinsinkomen. Voor de gemeentebesturen en de armenzorg biedt een volkstuin evenzeer economische voordelen: met een goed uitgebouwde infrastructuur kan de (werkloze) arbeider deels zelf instaan voor zijn onderhoud, moet hij minder een

beroep doen op de armenzorg en wordt hij in zijn eigenwaarde versterkt. Misnoegdheid over de leef- en werkomstandigheden van de arbeiders verontrust de burgerij, die de hete adem van de revolutie in haar nek voelt. Zowel industriëlen als de Kerk hanteren de volkstuintjes als een middel om de arbeiders aan zich te binden en hen zo ver als mogelijk uit de buurt van het socialisme te houden.

De tuintjes dienen ook het ‘zedelijke verval’ van de arbeidersklasse tegen te gaan. Weggerukt uit zijn vertrouwde (agrarische) milieu verliest de plattelandsbewoner in de stad voeling met de traditionele waarden, wat resulteert in delinquentie, alcoholmisbruik, kortom, in een “liederlijk leven”. De elites zijn ten eerste bekommerd om de vrijetijdsbesteding van de arbeiders en zien de arbeiderstuinjes als een doeltreffend middel tot zedelijke verheffing. Een lapje grond om te bewerken herstelt de band met de agrarische roots van de nieuwe stadsbewoners en biedt hun een zekere mate van stabiliteit in de snel evoluerende wereld van de stad.

Een internationaal fenomeen

Een eerste aanzet tot een geïnstitutionaliseerde armenzorg via volkstuinen of *allotments* wordt al in 1819 in Engeland gegeven. Instellingen voor armenzorg krijgen dan het recht om gemeentegrounden voor behoeftigen te reserveren, al blijft dat grotendeels afhankelijk van de goodwill van de welgestelde elite. Pas op het einde van de negentiende eeuw, en dan vooral na de Allotments Act van 1882,

Illustratie: deze affiche werd in 1940 aangeboden aan oud-minister Romain Moyersoen. Sponser van dienst was de Union Chimique Belge.

LIGUE NATIONALE DU
COIN DE TERRE ET DU FOYER
JARDINAGE FAMILIAL ET PETITS ELEVAGES

COMITE NATIONAL
21, RUE DE LA LIMITE, 21
BRUXELLES
NATIONAAL COMITE
21, GRENSSTRAAT, 21
BRUSSEL

*Offert à Monsieur le Baron R. D'Argenson
par l'Union Amicale Belge
à l'occasion de l'inauguration
du Salon du Coin de Terre.
21-18-1930.*

A. Jansz

NATIONAAL VERBOND VAN HET
WERK VAN DEN AKKER EN DEN HAARD
VOLKSTUINEN EN KLEINVEETEELT

POUR VOTRE BIEN-ETRE VOOR UW WELZIJN
ADHEREZ A LA LIGUE SLUIT U AAN

L'EMPLOI DES ENGRAIS
DOUBLERA LA PRODUCTION
DE VOTRE COIN DE TERRE

MESTSTOFFEN ZULLEN
DE OPBRENGST VAN UW
TUIN VERDUBBELEN

BRUXELLES, 21, RUE DE LA LIMITE, 21

raakt de verspreiding ervan ook in de steden in een stroomversnelling. Typerend voor Engeland is dat beide politieke strekkingen, zowel de conservatieve als de liberale, het concept ten volle steunen.

Heel anders is de situatie in Frankrijk waar de volkstuinbeweging maar moeilijk de paternalistische kijk op armenzorg overstijgt en voornamelijk uitgaat van geestelijken en filantropen. Drijvende kracht is priester Lemire, sinds 1893 erg begaan met de beweging. Hij sticht in 1896, naar Belgisch voorbeeld, de Franse tak van de Ligue du Coin de Terre et du Foyer. In Duitsland hebben gelijkaardige projecten het onder kanselier Bismarck (1862-1890) moeilijker om te overleven. Volkstuinen zijn er evenmin een onderdeel van de sociale politiek. Stadsuitbreidingsprojecten en financiële belangen maken dat sommige stadsbesturen niet langer grond ter beschikking stellen van de armen en opteren voor een traditionele armenzorg door voedselbedeling.

Het Werk van den Akker

Ook in België zal de overheid de volkstuintjes niet als een sociaal beleidsinstrument aanwenden. Toch spelen leidinggevende katholieken een prominente rol. August Beernaert, gewezen eerste minister en geestelijke vader van de huisvestingswet van 1889, wordt in 1896 de eerste voorzitter van de Ligue du Coin de Terre et du Foyer, in Vlaanderen bekend als het Werk van den Akker en den Haard. Achter de gevoerde sociale politiek schuilen immers gelijkaardige motieven als achter de volkstuinbeweging. De organisatie gaat van start in Brussel en kent snel navolging in andere steden. Naast Namen, Gent en Antwerpen hebben ook de kleinere steden Dendermonde en Sint-Niklaas al in 1907 een lokale afdeling van het Werk van den Akker.

Het doel van de stichters van de Ligue, priester Gruel en drukker-uitgever Joseph Goemaere,

is de arbeiders spaarzaamheid bij te brengen. Het uitgespaarde geld op de aankoop van groenten en fruit dient de volkstuintjes op een spaarboekje bij de Algemene Spaar- en Lijfrentekas te deponeren. Zodra hij 10% van de aankoopssom van een huis heeft gespaard, verbindt de spaarkas zich ertoe de overige 90% te lenen. De arbeider wordt eigenaar en integreert zich zo in de moderne maatschappij. Het project kan op veel steun rekenen in katholieke milieus, onder meer van de vincen-tianen en later van de christelijke arbeiders-beweging.

Tijdens de twee wereldoorlogen groeit het aantal leden van het Werk van den Akker explosief. Een volkstuin is dan voor veel gezinnen een bittere noodzaak om te overleven. Na 1945 kalfst het ledenbestand geleidelijk maar drastisch af: zeker vanaf de jaren 1960 verdwijnt de economische noodzaak en de volkstuin evolueert naar een ontspannende vrijetijdsbesteding. Reeds in de jaren 1930 werden heel wat lokale afdelingen van het Werk van den Akker op het platteland opgericht. Niet de terbeschikkingstelling van stukjes grond staat dan voorop, wel de samen-aankoop van zaai- en plantgoed, opleiding en voorlichting. De ecologische beweging vandaag betekent een nieuwe en belangrijke stimulans en een volkstuin is opnieuw helemaal in, met ellenlange wachtlijsten tot gevolg.

Onderzoek

Het onderzoek naar het fenomeen van de volkstuintjes staat in België nog in de kinderschoenen. Internationale publicaties en een inhoudsanalyse van het tijdschrift *De Volkstuin* kunnen al enkele indicaties voor verder onderzoek geven. Vanzelfsprekend is er het institutionele en organisatorische aspect van het Werk van den Akker, met daarnaast de sociaal-

Illustratie: tekening op de kaft van De Volkstuin in 1930.

economische effecten, de tuinbouwtechniek en de kanalen van vorming en voorlichting. Dat het fenomeen in oorlogstijd een heel specifiek karakter krijgt, staat buiten kijf en kan 'op zich' worden bestudeerd.

Het onderzoek kan evenwel breder worden opgevat. De ideologische verschuivingen vormen een boeiende invalshoek. Zowel in de negentiende eeuw als vandaag verklaart een bepaalde ethiek mee het succes van de volkstuinten. Staan aanvankelijk 'godsdienst, huisgezin en eigendom' voorop, dan is dat nu veeleer gezondheid en ecologie. In de literatuur, evenals in de eerste jaargangen van *De Volkstuin*, wordt geregeld aandacht besteed aan de rol van volkstuinten in de stadsplanning. Urbanisatie, groenvoorzieningen en, meer algemeen, natuurperceptie in een stedelijke context bieden eveneens interessante perspectieven.

Het archief van het Werk van den Akker bevindt zich in het Gentse Rijksarchief, maar vertoont veel lacunes. Hetzelfde probleem stelt zich voor het tijdschrift. Vele jaargangen ontbreken of zijn her en der verspreid. Daarenboven bevat het archief weinig beeldmateriaal, hoewel - zo blijkt tenminste uit de publicatie ervan in *De Volkstuin* - er heel wat foto's zijn genomen op tentoonstellingen, bijeenkomsten en wedstrijden.

Indien u weet heeft van ledenregisters en reglementen, foto's en affiches, films en objecten, kortom alle mogelijke, ook mondelinge, getuigen, mag u met KADOC contact opnemen, telefonisch (016 32 35 00) of rechtstreeks met de KADOC-medewerkers Annelies Cousserier (annelies.cousserier@kadoc.kuleuven.ac.be) of Luc Vints (luc.vints@kadoc.kuleuven.ac.be)

Annelies Cousserier

Rome en de religieuze instituten in West-Europa

Conclusies van een boeiend colloquium

Einde mei was de Academia Belgica in Rome het decor van een intense gedachtewisseling over de religieuze orden en congregaties in West-Europa tussen 1802 en 1917. Het internationale colloquium was de afsluiting van het FWO-Max Wildiersproject “Het Vaticaan en de religieuze instituten in Vlaanderen en België, 1802-1914”. De centrale focus van het colloquium was de *Roman factor* of de rol die de Heilige Stoel (curie, Romeinse congregaties, pauselijke nuntii) speelde in de evolutie van de religieuze instituten. De voorlopige conclusies mogen verrassend worden genoemd. Het Vaticaan werd maar geleidelijk aan een factor van belang en dan nog was Rome vaak *far away from home*.

De ca. veertig deelnemers hebben in drie dagen tijd een brede waaier van religieuze instituten zien behandelen: van mannelijke tot vrouwelijke instituten, van na 1802 herstichte oude orden tot nieuwe actieve congregaties, van broedercongregaties tot missionerende instituten. Het colloquium bracht drie hoofdlijnen aan het licht: de rol van de actieve congregaties en hun internationalisering, de centralisatiepolitiek ten aanzien van de oude orden en de betekenis van de figuur van paus Leo XIII (1878-1903).

De actieve (vrouwelijke) congregaties

Als eerste werd de al gekende bloei van de actieve vrouwelijke (en in mindere mate mannelijke) congregaties, werkzaam in verzorging en onderwijs, onder de loep genomen.

In feite leefden zij in een soort van kerkjuridisch vacuüm. Pas met de herziening van de Codex in 1917 werd hun positie van “religieuze instituten met eenvoudige geloften” statutair geregeld. Voordien stonden de betrokken congregaties vaak onder druk van de lokale ordinarius en konden eventuele misbruiken niet worden uitgesloten. Opvallend is dat een aantal van hen in de tweede helft van de negentiende eeuw, steunend op de ultramontaanse netwerken van bijvoorbeeld *femmes d’oeuvres*, expliciet een beroep deden op de Heilige Stoel voor bemiddeling bij de lokale bisschop of voor een machtiging om mistoestanden bij te sturen.

De rol van Rome in de religieuze instituten kan niet alleen worden gezien in relatie tot de ultramontanisering. Een belangrijke, zo niet de belangrijkste factor in de groeiende impact van de Heilige Stoel was de internationalisering van een groot deel van de religieuze instituten. Die voltrok zich in de loop van de negentiende eeuw in de context van het religieuze reveil en de moderniteit. De internationalisering was tevens een strategie die de instituten hanteerden in de opeenvolgende golven van antiklerikalisme en antireligieuze politiek. Op die manier kreeg Rome de actieve congregaties meer en meer in zijn greep. Voor de Franse congregaties die actief waren in de verzorgingssector of het onderwijs in Denemarken, Zweden of Engeland, was de bemiddeling van Rome in de contacten met de lokale autoriteiten en/of bisschoppen welkom. Nog belangrijker was de rol van de Propaganda Fide, de Congregatie voor de Verspreiding van het Geloof, in de missionering in Azië, Afrika, Amerika en Oceanië.

Toch mag die relatie niet in termen van "Romeinse afhankelijkheid" worden gezien. Terecht is in de slotsessie het beeld gehanteerd van de religieuze instituten als eerste multinationals. Naar negentiende-eeuwse normen waren zowel de vrouwelijke als de mannelijke actieve congregaties goed geoliede machines. Ze hadden een sterk (verkozen) management en vele flexibele en multi-inzetbare leden. Het zijn de religieuze instituten en niet de Heilige Stoel of de nuntii die Rome de weg wezen naar een bredere, niet-homogeen Europese wereld.

De oude orden

Ten aanzien van de oude herstichte orden lagen de Romeinse kaarten anders. Hier waren het niet de religieuze instituten die een beroep deden op het Vaticaan, maar de Heilige Stoel zelf trachtte te interveniëren in de oude orden. Rome bezat daarvoor onmiskenbaar de bevoegdheid, of de congregaties nu al dan niet van pauselijk recht waren. Maar vooral onder paus Leo XIII werden de oude orden opgeroepen om hun interne cohesie te versterken en meer samenhang te creëren tussen takken van eenzelfde spiritualiteit (bv. de norbertijnen, franciscanen, benedictijnen). Zij werden vooral gestimuleerd om in Rome generalaten op te richten en daaraan gekoppeld centrale, internationale opleidingsinstituten te creëren.

Na het colloquium, op zaterdagmiddag 29 mei, bezochten de deelnemers de abdij van Sant'Anselmo, gelegen op de prachtige Aventijn. De abdij, in 1893 gesticht als zetel voor de nieuwe functie van abt-primaat van de benedictijnen, was niet alleen een prachtige illustratie van dat Romeinse streven naar centralisatie, maar het bezoek toonde tegelijk de relativiteit van de *Roman factor* aan in de praktijk ...

Illustratie: enkele deelnemers aan het colloquium op de trappen van de Academia Belgica.

Paus Leo XIII

Meer dan zijn voorgangers Gregorius XVI en Pius IX en zijn opvolger Benedictus XV bemoeide Leo XIII zich met de religieuze instituten. Voor hem waren de mannelijke congregaties en vooral de oude orden een factor van betekenis voor de maatschappelijke positionering van de Kerk (o.a. door de verbreding van hun draagvlak via de zgn. Derde Orden). Zij bewerkstelligden bovendien een intellectuele en culturele katholieke renaissance (het neothomisme, het activeren van de ontwikkeling van de kerkwetenschappen, het incorporeren van positivistische elementen).

Voor de actieve congregaties betekende de pauselijke constitutie *Conditae a Christo* van december 1900 een mijlpaal in de erkenning van hun eigenheid. Die erkenning hield tegelijk ook een grotere disciplinerende in. Een tweede mijlpaal vormde de splitsing van de Congregatie van de Bisschoppen en de

Religieuzen (1908) en de creatie van een apart curiedepartement voor de religieuze instituten. Hier ging een grotere erkenning van hun belang gepaard met een betere en/of door-gedreven opvolging. Ook de lokale bisschoppen werden daartoe opgeroepen. De grote aandacht van Leo XIII voor de actieve congregaties hing eveneens samen met het groeiende besef van het belang van de missionering.

In de discussies tijdens de slotzitting werd bovendien onderstreept dat de missionering in de negentiende eeuw een cruciale rol heeft gespeeld in de ontwikkeling van het Romeinse centralisme. Naast de studie van het internationale netwerk van *femmes d'oeuvres* wordt de impact van de missionering op de internationalisering van de religieuze instituten ongetwijfeld stof voor volgende internationale colloquia en workshops.

De akten van het colloquium verschijnen, na revisie en onder supervisie van een internationale *editorial board*, in de nieuwe reeks KADOC Studies on Religion, Culture and Society.

In augustus verschijnt trouwens het tweede deel van die reeks. *Religious Institutes in Western Europe in the 19th and 20th Centuries* publiceert de teksten van de twee workshops die in 2001 en 2002 aan het colloquium voorafgingen. Zij brengen enerzijds een historiografisch bilan als basis voor de verdere studie van de religieuze instituten en belichten anderzijds hun burgerrechtelijke en kerkjuridische positie. De inhoudstafel en een bestelformulier vindt u in bijgevoegde folder.

Levendige discussies en onverwachte invalshoeken

Het colloquium was een studiebijeenkomst die werd gekenmerkt door levendige en intense discussies en gefundeerde interventies. Daarbij kwamen ook methodologische vragen aan bod, zoals de betekenis van de studie van conflicten binnen de religieuze instituten of tussen de congregaties en de kerkelijke autoriteiten. De instituten blonken (en blinken) niet altijd uit in het bewaren van archieven of de registratie van dagelijkse activiteiten. Conflicten verschaffen (kerk)historici een zeldzame mogelijkheid om de visie op het religieuze leven en de dagelijkse realiteit te bestuderen.

Een andere interessante discussie vormde de operationaliteit van het begrip 'gender' voor de studie van de religieuze instituten. Zo werd de vraag gesteld of ideaaltypisch gedrag van vrouwelijke religieuzen niet veeleer moet worden bekeken vanuit voorgehouden levensmodellen van grote vrouwelijke heiligen of mysticae dan wel vanuit sociaal-culturele motieven. Heel boeiend was ook de opvallende interactie tussen de moderne communicatietechnologieën en transportmogelijkheden enerzijds en de internationalisering van de religieuze instituten en de groeiende impact van de Heilige Stoel anderzijds. Met andere woorden, de groeiende invloed van Rome in het leven van de religieuze instituten heeft niet alleen te maken met een evolutie van de geesten, maar ook met snellere postdiensten, telegrafie en telefonie! Wat Leo XIII vermocht, was voor zijn voorgangers niet denkbaar geweest.

Jan De Maeyer en Carine Dujardin